

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI FRAZELOGIZMLARNING LINGVOMADANIY TADQIQI

Isroilov Elyor Najmiddin o'g'li

Samarkand Oriental Universiteti magistranti

Qurbonova Nafisa Sayitmurot qizi

Samarkand Oriental Universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15262332>

Annotatsiya: Mazkur tezisda ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlar lingvomadaniy jihatdan tadqiq etilgan. Frazeologizmlar xalqning ma'naviy boyligi va madaniyatini aks ettirishda muhim vosita hisoblanadi. Tezisda har ikki tildagi frazeologizmlarning ma'nolari, ularning til va madaniyatni bog'lashdagi o'rni va qiyosiy farqlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Frazeologizmlar, lingvomadaniy tadqiq, ingliz tili, o'zbek tili, tarjima, madaniyat, tilshunoslik, frazeologik birliklar.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данноом тезисе рассмотрены фразеологизмы английского и узбекского языков с лингвокультурной точки зрения. Фразеологизмы являются важным средством выражения духовного богатства и культуры народа. В работе изучены значения фразеологизмов, их роль в связи языка и культуры, а также сравнительные различия между ними.

Ключевые слова: Фразеологизмы, лингвокультурологическое исследование, английский язык, узбекский язык, перевод, культура, лингвистика и фразеологизмы.

LINGUOCULTURAL STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. This thesis explores English and Uzbek idioms from a linguistic and cultural perspective. Idioms serve as an essential tool in expressing the spiritual wealth and cultural identity of a nation. The meanings of idioms, their role in linking language and culture, and their comparative differences have been studied. This research has practical significance for linguistics and cultural studies.

Keywords: Phraseologisms, linguistic and cultural research, English language, Uzbek language, translation, culture, linguistics, phraseological units.

Kirish

Frazeologizmlar xalqning madaniyati, tarixiy rivojlanishi va dunyoqarashini aks ettiruvchi til birliklaridir. Ular orqali til nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning madaniy merosi va qadriyatlarini yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Frazeologiya tilning lug'at tarkibini tashkil etuvchi turg'un birikmalar, ya'ni, frazeologizmlarni o'rganuvchi sohasi bo'lib, u qadimgi yunon tilidan olingan va —frasis—ibora, —logos- tushuncha, ta'limot demakdir.

Frazeologiya fan sifatida shakllangandan beri ko'p vaqt o'tgani yo'q. Dunyo tilshunosligida olimlar XVIII asrdan boshlab frazeologik birliklarni ilmiy asosda o'rgana boshlashgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarni lingvomadaniy tadqiq etish ushbu tillardagi frazeologik birliklarning umumiylik va farqli jihatlarini aniqlashga imkon beradi. Mazkur tadqiqot

frazeologizmlarning til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarini o'rganishga, shuningdek, ularning tarjima xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Frazeologizmlar va ularning lingvomadaniy xususiyatlari

Frazeologizmlar tilning o'ziga xos qatlamini tashkil etib, milliy mentalitet va madaniyatni aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi *"It's raining cats and dogs"* iborasi kuchli yomg'ir yog'ishini ifodalaydi, o'zbek tilida esa *"Toshdek yog'moq"* iborasi ushbu holatga mos keladi. Shu bilan birga, *"As white as snow"* (ingliz tilida) va *"Qor kabi oppoq"* (o'zbek tilida) iboralari tabiiy holatlarni o'xshash usulda ifodalaydi. Frazeologizmlarning lingvomadaniy tahlili bilan ko'plab tadqiqotchilar shug'ullangan. Masalan, A.V.Kunin ingliz frazeologiyasining nazariy jihatlarini keng o'rgangan va ularni tildagi o'ziga xos birlik sifatida tahlil qilgan va frazeologizmlarga shunday ta'rif bergan *"ma'nosi ayni ibora tarkibidagi so'zlarning mazmunidan kelib chiqmaydigan iboraga idiomatic ibora deyiladi"*

O'zbek tilida esa Sh.Rahmatullayev frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning milliy madaniyat bilan bog'liqligini o'rganib, lug'atlarni tuzishda katta hissa qo'shgan. Tadqiqotchi olim «Frazeologik birlik ifoda plani bilan mazmun planining o'ziga xos qarama-qarshiligi va birligi asosida yuzaga keladi» deya ta'rif bergan. [4; 50-p.]

Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning qiyosiy tahlili

Ingliz va o'zbek tillari frazeologizmlari qator o'xshashlik va farqlarni aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi *"Break the ice"* iborasi o'zbek tilidagi *"Muzni eritmoq"* frazeologizmi bilan mazmun jihatdan mos keladi. Har ikkisi muammoli vaziyatni yumshatish yoki tanishuv jarayonini boshlashni anglatadi. Farqlarga kelganda, ingliz tilidagi *"Piece of cake"* iborasi o'zbek tilidagi *"Qo'ldan keladigan ish"* degan mazmunga yaqin, lekin madaniy fon jihatidan farqlanadi. Ingliz tilida bunday iboralarning keng qo'llanilishi Viktoriya davridan boshlangan bo'lsa, o'zbek tilida ular qadimiy an'analarga asoslangan [6]. Frazeologik birliklarni so'zma-so'z tarjima qilinganda boshqa ma'no kelib chiqadi, shu sababli iboralar yaxlit holda tarjima qilinadi. Leksik va struktur jihatdan ham mos kelmaydi. Bu ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik ibora struktura, stilistik va leksik tomondan mos kelmaydi, lekin semantik tomondan mos keladi.

Frazaeologik iboralarning tarjima jarayonida tilning milliy madaniyatiga e'tibor berish talab qilinadi. Ingliz va o'zbek tilidagi frazeologizmlarni tarjima qilishda tarjimondan katta mahorat talab qilinadi. Ingliz tilidagi har bir madaniyatni, miliylikni aks ettirgan iboralarni tarjima jarayonida tarjimondan katta mahorat talab qilinadi. Masalan, ingliz tilida *"It is the last straw that bears the camel back"* degan iborasini tarjimasida so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi, ibora sifatida tarjimasi *"sabr kosasi to'ldi"* deb talqin qilinadi. Bunda iboraning semantic tomoniga e'tibor beriladi. Sotsiolingvistika – xalqlar o'rtasidagi urf – odatlar, milliy madaniy xususiyatlarini o'rgandigan fan sohasi hisoblanib, tilni ijtimoiy muloqot vositasi sifatida o'rganadi.

Frazeologizmlarning tarjima qilishdagi xususiyatlari

Frazeologizmlar tarjimasida asosiy e'tibor ularning ma'noviy mazmunini saqlashga qaratiladi. Masalan, *"Burn the midnight oil"* iborasi o'zbek tilida *"Tuni bilan uxlamay ishlash"* shaklida ifodalanadi. Tarjima jarayonida bunday iboralar to'g'ridan-to'g'ri emas, balki mos ekvivalentlarni topish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, ba'zi hollarda frazeologizmlarning milliy xususiyatlarini tushuntirish talab qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonida madaniyatlararo aloqalar muhim rol o'ynaydi. M. Bakerning fikricha, frazeologik birliklarning to'g'ri tarjimasi madaniy bilim va lingvistik ko'nikmalarni talab qiladi. Ushbu fikrni Sh. Rahmatullayevning ishlarida ham ko'rish mumkin[3].

Frazeologik birliklar bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinganda quyidagi to'rt usul orqali amalga oshiriladi:

- 1) ekvivalentlar vositasida tarjima qilish;
- 2) muqobil variantlar yordamida tarjima qilish;
- 3) kalka usulida tarjima qilish;
- 4) tasviriy usulda tarjima qilish;

1. Ekvivalent usulida tarjima qilishda turli xalqlar frazeologik birliklariga aksariyat hollarda xalqlar turmush sharoitlari, urf-odatlar o'xshash hisoblanadi. Masalan: o'zbek tilida *qo'ydek yuvosh* degan frazeologik birlik mavjud va ingliz tiliga *as gentle as a lamb* deb izohlanadi. Bu ibora ikki tilde ham kuchsiz va nimjon, yuvosh, beozor toifaga kiruvchi odamlarni izohlash uchun qo'llaniladi.

Bunda ikki tilda frazeologik ekvivalentlari ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan bir biriga mos bo'ladilar, chunki frazeologik birliklar negizida bir xil hayotiy tajribaga asoslangan tushunchalar yotadi. Bunday frazeologik birliklar tarjima qilish vaqtida bir birlarini bimalol almashtira oladilar. Masalan, ingliz tilida *to suck somebodys blood*, o'zbek tilida birovning qonini so'rmoq, *the dogs bark, but the caravan goes on* - it xurar, karvon o'tar.

2. Muqobil variantlar asosida tarjima qilish tarjima qo'llanilgan frazeologik birlikka ekvivalent frazeologizm topilmaganda adekvatlik ko'p hollarda muqobil variantlar yordamida amalga oshiriladi. Boshqacha qilib aytganda, ma'no va uslubiy jihatlaridan mos ikki til frazeologik birliklar, bir birlaridan leksik tarkibda yoki tayanch komponentlaridan boshqa unsurlardan farq qiladilar. Masalan, shunday frazeologik birliklar mavjud ular ma'no jihatidan bir birlariga mos keladi, lekin tayanch komponentlari boshqa boshqaligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilida *blue blood* o'zbek tilida *oq suyak*. Bu iboralar orqali aslzoda jamiyat vakillari nazarda tutilyapti. Ingliz tilidagi *blue blood* iborasini o'zbek tiliga so'zma so'z tarjima qilsak, *zangori qon* deb tarjima qilinadi, bunday tarjima natijasida matnni tinglayotgan shaxs, matnni noto'g'ri tushunishiga sabab bo'ladi, shuning uchun tarjimon muqobil variantini topib to'g'ri tarjima qilish talab qilinadi. Bu tarjimondan ikki til milliy-madaniyatini bilishi talab qilinadi, agar tarjimon ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilayotgan vaqtida iborani so'zma-so'z tarjima qilsa, butunlay ma'no o'zgarib ketishiga sabab bo'ladi, shuning uchun tarjimon o'zbek tilidagi to'g'ri tarjimasini topish talab qilinadi.

3. Kalkalash usuli. Frazeologik birliklar hayotiy kuzatish asosida paydo bo'ladi va xalqlarning moddiy dunyoni tasavvur etishda o'xshashlik kuzatiladi.

Ammo hech bir tilda, muayyan tushunchani obrazli yoki his-hayajonli ifoda etadigan bir til frazeologik birligi o'zga til frazeologiyasi tizimida o'zining muvofiq ekvivalentiga ega bo'lmasligi mumkin. Bunday hollardi biz kalka, ya'ni so'zma-so'z tarjima qilish usuliga murojat qilamiz. Masalan, ingliz tilida *as slippery as an ell*, o'zbek tilida *baliqqa o'xshash sirg'onchiq*, bu misolda so'zma-so'z tarjima natijasida hosil bo'lgan birikma frazeologiya xususiyatiga ega bo'lib, ma'no va uslubiy vazifani aynan aks ettira olgan.

4. Tasviriy usulda muayyan frazeologik birliklarni gohida na ekvivalent, na muqobil variant va na kalka yordamida tarjima qilib bo'lmaydi. Bunday hollarda tarjimon noiloj tasviriy usulga murojat qiladi. «Tasviriy usul yordamida birliklar ma'nolari erkin ma'nodagi so'z yoki so'z birikmalari vositasida tushuntirib qo'ya qolinadi» (Q.Musaev, 205). Bunday usulda ham milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga oladigan bo'lsak, ular to'liq mos kelmaydi. Aksincha, ingliz va o'zbek tillarida ba'zi bir iboralar mavjudki, ularning boshqa tilda to'liq yoki qisman mos keladigan

milliy-madaniy xususiyatni ifoda etadigan frazeologik birliklar mavjud emasligi tarjimonni qiyin vaziyatga tushib qolishiga sabab bo'ladi. Masalan, ingliz tilida *its Greek to me* iborasini, o'zbek tilida adekvat tarjimasi bo'lmaganligi tufayli biz bu iborani bu *mening uchun jumboq edi* deb tarjima qili olamiz, chunki o'zbek xalqi Grek yozuvi haqida tasavvurga ega emas. Masalan, ingliz tilida *crocodile tears* iborasini, o'zbek tiliga tarjimasi mavjud emas, agar biz bu iborani *krokodil ko'z yoshlari* deb tarjima qilsak hech qanday ma'no tushunilmaydi. Bunday iborani tarjima qilish vaqtida ekstraligvistik qiyinchilik yuzaga keladi, chunki o'zbekistonda krokodil degan hayvon yo'q va bu hayvon to'g'risida tasavvurga ega emasmiz. Shuning uchun bu iborani tasviriy yo'l bilan *yolg'on yig'i yoki shayton yig'i* deb tarjima qilamiz.

Xulosa

Frazeologizmlar tildagi boyliklardan biri bo'lib, xalqning tarixiy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu tadqiqot lingvistika va madaniyatshunoslik sohalarida amaliy ahamiyatga ega.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бушуй Т.А. Констрактивная лексикография в уровневой интерпретации фразеологии исходного языка: дисс...доктора.филол. наук. – Самарканд, 1999. – 490 с.
2. Cambridge Idioms Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
3. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1977. – 224 б.
4. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания. 1997. № 6. – С. 37-48
5. Kunin A.V. English Phraseology: A Theoretical Course. Moskva: Nauka, 1970. 5. Longman Dictionary of English Language and Culture. – England: Cambridge University Press, 1992. – 1519 p.
6. Xolmatova, O. O. K. (2023). O 'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA MIQDOR KONSEPTINING KOGNITIV XUSUSIYATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 292-299.
7. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Кунин А.В. – Изд. 3-е, испр., в двух книгах. – М.: СЭ, 1967. – Т.1. – 738с.; Т.2. – 739 – 1264 с.